

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

BOLA SHAXSINING SHAKILLANISHIDA “OTA OBRAZI” HAQIDAGI TASAVVURLARNING PSIXOLOGIK TAHLILI

Abduraxmonov Firdavs Kozimovich

Samarqand davlat chet tillari instituti pedagogika va psixologiya kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilada bola shaxsining shakllanishida “Ota obrazi” ning o'рни, bola tarbiyasidagi ahamiyati hamda dunyoqarashining shakllanishidagi tasir doiralari haqida so'z yuritilgan. Bundan tashqari maqolada oilada otaning o'рни haqidagi bugungi kungacha bo'lgan psixologik qarashlar duyo olimlarining nazariy qarashlari haqida bayon qilingan.

Tayanch so'z va tushunchalar: urf-odatlar, “ota obrazi”, farzand, intellekt, arxetiplar, ongsiz bilimlar, “men”, o'y-xayollar, identifikatsiyalash

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О «ФИГУРЕ ОТЦА» В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА

Абдурахманов Фирдавс Козимович

Самаркандский государственный институт иностранных языков, преподаватель кафедры педагогики и психологии

Аннотация: В данной статье говорится о роли «Образа Отца» в формировании личности ребенка в семье, его значении в воспитании ребенка, сферах влияния на формирование мировоззрения. Кроме того, в статье описываются психологические взгляды на роль отца в семье, а также теоретические взгляды ученых дуё.

Ключевые слова и понятия: традиции, «отцовская фигура», ребенок, интеллект, архетипы, бессознательное знание, Я, мысли, идентификация.

PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF IDEAS ABOUT THE «FATHER FIGURE» IN THE FORMATION OF A CHILD'S PERSONALITY

Abdurakhmanov Firdavs Kozimovich

Samarkand State Institute of Foreign Languages, teacher of the Department of Pedagogy and Psychology

Annotation: This article talks about the role of the «Image of the Father» in the formation of the child's personality in the family, its significance in the upbringing of the child, the spheres of influence on the formation of the worldview. In addition, the article describes the psychological views on the role of the father in the family, as well as the theoretical views of scientists Duyo.

Key words and concepts: traditions, «father figure», child, intellect, archetypes, unconscious knowledge, I, thoughts, identification.

KIRISH. XXI asrni ikkinchi dekadasi o'zi, insoniyatning yashash tarzi, urf-odatlari va ming yillik qadriyatlariga ta'sir qiladigan yangi hayot shaklini olib kirdi. Bu esa, o'z navbatida, oilaviy munosabatlarga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Natijada, turli ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy omillar, bir so'z bilan aytganda arzimagan sabablar orqali ajrimlar soni ortganini ko'rish mumkin.

Yoshlardagi oila, nikohga bo'lgan munosabatlarni hech qanday qadriyatlar bilan bog'lanmaganlik holatlari ko'paydi. Hatto bir nechta farzandlari bor bo'lgan oilalarda ham ajrimlar bo'lmoqda. Bu esa farzandlarni otasiz yoki onasiz ulg'ayishiga majbur qilmoqda. Otasiz yoki onasiz o'sayotgan bolalar sonining ko'paymasligini oldini olish muhim vazifa bo'lib qolmoqda. Insonga suv va havo qanchalik zarur bo'lsa, farzanda ota ham, ona ham shunday maqomga ega.

Ushbu maqolamiz orqali farzandga ota obrazi naqadar kerak ekanligi, farzandning otadan oladigan psixologik kuchini yoritib berishga harakat qilamiz.

Oilada farzandlarni oziq-ovqat, kiyim-kechak, turar-joy bilan ta'minlash ota burchi hisoblanadi. Murg'ak g'o'daklarni, oila a'zolarini halol, pok narsalar bilan boqish va kiyintirish ota ma'suliyatidir. Bu esa, ularning ertaga barkamol inson sifatida ulg'ayishida asosiy zamin bo'ladi. Inson zoti doimo mehr-muhabbatga ehtiyojli bo'ladi. Ayniqsa, yosh bolalar bunga muhtoj.

Shu ehtiyojlarni qondirishda ota obrazi alohida o'ringa ega. Insonga avloddan avlodga o'tib keladigan turli psixologik xususiyatlar bizning tushunchamiz bo'yicha genlar orqali o'tadi deb bilamiz. Ushbu xodisani psixoanaliz maktabi namoyondalaridan biri K.G.Yung o'rgangan. Uning fikricha, inson ongida turli arxetiplar mavjud bo'lib, u shaxsning kamol topishida muhim rol o'ynaydi deb hisoblaydi. Ulardan biri ota arxetipidir. Ota arxetipining asosiy funksiyasi ong ostida qarama-qarshiliklarni bartaraf etish va turli xil ongsiz voqealarni aniqlashdan iborat. K.G.Yung "Qarama-qarshiliklarsiz ong bo'lmaydi", deb ta'kidlaydi. Ong ostida qarama-qarshiliklar, kurashlar doimo bo'ladi. Bu otalik funksiyasi bo'lib, u farzandda "onaning qornidagi asosiy kundan boshlab iliqlikka talpinish va zulmatdan o'zini ozod qilishga abadiy intilish"dan boshlab, hayot bilan kurashish kabi xususiyatlarni vujudga keltiradi. Bu esa ota arxetipi orqali shakllanadi. Farzand dunyoga kelgandan so'ng, ushbu xususiyat xarakter shaklida namoyon bo'lganida, ya'ni qat'iyatlilik, muammolarga bardoshlilik va hayotning turli zarbalariga chidamli inson bo'lishi uchun oilada ota rolining bo'lishi juda muhim hisoblanadi. Arxetiplar dinamik xususiyatga ega bo'lib, ota arxetipi bolada ijod g'oyasi bilan bog'liq bo'lgan obrazlarni tashuvchisi hisoblanadi. Farzand kreativ va ijodkor shaxs bo'lishi ota xususiyati bilan bog'liq bo'lgan jarayondir. Qadimgi mif va afsonalarni, insoniyat madaniyatining ildizlari haqidagi manbalarda materiyadan ruhni ozod qilishda erkak rolini kuzatish mumkin. Bu yuqoriga qarab harakatlanishdir.

MATERIALLAR VA USULLAR

Bola intellekti va ma'naviyatining shakllanishi bu psixologik jarayondir. Ushbu jarayon ham arxetiplar orqali o'tadigan xususiyatdir. K.G.Yung tomonidan ushbu jarayon nemischa "geistig" bilan atalgan bo'lib, ma'nosi ma'naviyat va intellekt o'rtasidagi "aralash", farzandning ulg'ayishi, kamol topishi jarayonida intellekt va ma'naviyat xususiyatlari shakllanadi. Yuqoridagi xususiyat bolaga ota arxetipi orqali o'tadi. Bolaning ma'naviyati, intellekt darajasini qanday bo'lishi otaga bog'liq ekanini ko'rish mumkin. Xalqimiz orasida ota siymosiga nisbatan naqlar, hadislar, tarbiyaviy ahamiyatga ega hikoyalar juda ko'p uchraydi. Ota – uyimiz chirog'i, ota – xonadonimiz ustuni kabi. Psixologiyada ota siymosi "Quyoshni osmondan nur taratayotgani" bilan qiyoslanadi. Quyosh va yomg'ir ota ramzlari bilan bog'liq bo'lib, u ona tabiatga qanday kuch bersa, ota obrazi ham bolaga xuddi shunday kuch beradi. Garet Xill tomonidan olib borilgan tadqiqotda, ota arxetipini o'zlik (erkak) modeli bilan bog'lagan. Ayol va erkak modellari bir-biri bilan dinamik ravishda bog'langan. Bu modellar ma'lumotlarni tahlil qiluvchi va o'suvchi xususiyatga ega. Ushbu modellarning salbiy va ijobiy tomonlari mavjud. Yuqoridagi arxetiplar bolaning "Men"i shakllanishida hamroh bo'ladi. Erkak arxetipi o'suvchi xususiyatga ega bo'lib, u bolada differensial xususiyatlarning shakllanishida asos bo'ladi. Farzand dunyoga kelgandan so'ng, uni tarbiyalash – eng muhim va qiyin ish hisoblanadi. Tarbiya – nafaqat inson kamoloti, balki butun jamiyat, millat va mamlakatning taraqqiyotidir.

Oilada farzand uchun ota va onaning roli bo'lishi kerak. Odamlar daho bo'lib ham, omadsiz bo'lib ham tug'ilishmaydi. Mashhur kishilar biografiyasi, ko'pincha ularning shaxsiy hayotlari yaxshi bo'lmaganining ildizi bolalikka borib taqalishini ko'rsatadi. Masalan, ularning ko'pchiligining ota-onalari, ayniqsa, otalari o'ta talabchan tarbiyachi bo'lganlar. Albatta, o'z navbatida bu ham zarur, bundan tashqari, aynan otalarining shunday talabchanligi tufayligina ularning iqtidori shu qadar yorqin rivojlangan. Biroq bunday otalar, foydali mashg'ulotlarga vaqtni tejash bilan birga, bolalarini muloqot va jismoniy mashqlardan mahrum qilib, ularga o'z tengdoshlari bilan o'ynagani yo'l qo'ymaganlar. Bunday odamlar qanchalik iqtidorli bo'lishlariga qaramay, noto'g'ri tarbiya tufayli shaxsiy hayotlarida o'z baxtini topa olmaganlar.

NATIJALAR

Misol uchun, fransuz faylasufi, mashhur “Fikrlar” ning muallifi Blez Paskalni olaylik. Uni otasi o‘ta qatgiquqo‘llik bilan tarbiyalagan. Uning o‘g‘lidan umidi katta bo‘lgan. U, o‘zini butunlay o‘g‘li tarbiyasiga bag‘ishlash uchun hatto davlat xizmatini tashlagan. Unga tarix, geografiya, falsafa, tillar va matematikani o‘rgatgan, o‘g‘lini tushunmasdan yod olib o‘rganishga majbur qilmay, uning aqlini ehtiyotkorlik va asta-sekinlik bilan rivojlantirib borgan. Paskal mashhur fizik, matematik va diniy faylasuf bo‘lib etishdi. Ko‘pchilik uning:

“Odam – bu, nozikkina nihol, lekin u fikrlovchi shaxs bo‘luvchi nihol”, - degan fikrini eslasa kerak. Farzandning otasi haqidagi fikrlari turli yoshda turlicha bo‘ladi. Besh yoshida – “Otam hamma narsani biladi”. O‘n yoshida – “Otam ko‘p narsani biladi”. O‘n besh yoshida – “Men ham otamchalik bilaman”. Yigirma yoshida – “To‘g‘risini aytsam, otam hech narsani bilmaydi”. O‘ttiz yoshida – “Har holda, otam uncha muncha narsani biladi”. Qirq yoshida – “Otamning fikrini ham bilsam yomon bo‘lmas edi”. Ellik yoshida – “Otam hamma narsani biladi”.

Oltmish yoshida – “Qaniydi, otam tirik bo‘lganida, ular bilan maslahatlashgan bo‘lar edim”. Yuqoridagi umr davrlardan ko‘rinib turibdiki, ota farzand uchun doimo elkadosh, maslahatdosh bo‘lar ekan. To‘liq oilalarning farzandlari yuqoridagi fikrlarni ayta olishi imkoniga ega ekanligini ham eslatib o‘tish darkor. Ota uchinchi shaxs sifatida “ona-bola” ikkiligini to‘ldiradi va onadan ajralish jarayonining normal kechishiga yordam beradi. Bola ona bilan dastlabki simbiotik munosabatlarni muvaffaqiyatli engib o‘tishi uchun ota quyidagi sifatlarga ega bo‘lishi kerak:

- ona va bola uchun alohida ahamiyatga ega bo‘lish;
- bolaga nisbatan onadan ko‘proq masofa, bola ehtiyojlariga sezgirlik.

Bola birinchi “ota” haqida qachon bilishi borasida taxminlarni ilgari suruvchi bir qator tadqiqotlar mavjud. Psixozanalizning ba’zi vakillari bolaning otasi haqidagi ongsiz bilimlari haqida gapirishadi. Yung psixologiyasida bu hodisa ota va ona arxetiplarining tug‘ma mavjudligi bilan izohlanadi. Bu intuitiv bilimlar otaning dastlabki obrazini shakllantiradi, bu tufayli keyinchalik ota-bola o‘zaro ta’sirini kengaytirish hisobiga asosiy obraz hosil qilinadi. Ona bolaga otaning birlamchi ramziy tasavvurini shakllantirishga yordam beradi, bu esa uning kognitiv rivojlanishiga qo‘shimcha ravishda ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota va ona o‘rtasidagi munosabatlarning sifati bolalar rivojlanishining hal qiluvchi omillaridan biridir. Ota oila tizimida onaning eri sifatida ham oila iyerarxiyasi haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi.

O.G. Kalina va uning hammualliflari o‘z ishlarida ota-ona obrazlari va ota-ona haqidagi psixik nosog‘lom o‘smirlarda himoya mexanizmlari rivojlanish darajasi haqidagi tasavvurlarining ahamiyatini ko‘rsatdi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, himoya mexanizmlarini tasniflash “Men” obrazi haqidagi muhim tushunchalardan biridir. Bular o‘z “Men”i haqidagi ijobiy tasavvurlarni qurishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu ishda ota-onalarning er-xotin sifatida qarashlari, shuningdek, har bir ota-onaning hissiy jihatdan ijobiy va qo‘llab-quvvatlovchi ichki reprezentasiyalari psixik nosog‘lom o‘smirlardagi himoyalangan mexanizmlarning ulushini va ularning zo‘ravonligini kamaytirishga olib kelishi empirik tarzda aniqlandi. Ota-onalari haqida nazorat qiluvchi va sovuq, degan tasavvurlari himoya mexanizmlarining dastlabki ifodasiga olib keladi. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, bolaning ichki dunyosini integrasiyalash uchun ota-ona munosabatlaridan ajralib qolish jarayonini anglash, shuningdek, bu munosabatlar uchun hasad hissi juda muhimdir. Brittonning fikricha, uchinchi munosabatni qabul qilish – ikki ota-ona o‘rtasida boshqa odamlar bilan o‘zaro ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega, bu oxir-oqibatda hissiy farovonlik va barqaror identiklikka olib keladi. Bolaning tasavvurida ota bu shunday shaxski, uni deb ona bolani tark etishi mumkin (yotoqxonaga ketishi), shu sababli u salbiy emosiylar va kechinmalar ob‘yektiga aylanadi, degan taxminlar ham mavjud. Otaga nisbatan nafrat ota-onalik munosabatlaridan tashqarida o‘zining og‘ir kechinmalari tasviri sifatida yuzaga chiqadi. Ota sevgisining yagona ob‘yektini bo‘lish istagi va turmushga chiqish haqidagi o‘y-xayollari onalik shaxsining ideallasuvi va paydo bo‘lgan ayollik hissidan qoniqishi orqali rivojlanadi. Ona endi raqib sifatida qabul qilinadi, lekin qiz tomonidan rad etilmaydi. Bu bosqichda onaning

soʻzsiz sevgisi ham muhimdir, chunki qiz ota haqidagi fantaziyalari ona bilan munosabatlarining buzilishiga olib kelishi borasidagi tashvishni his etishi mumkin. Agar avvalgi nizolar edipal fazani bosib olgan boʻlsa, qizlar onadan ajralishida qiynchiliklarga duch kelishadi va otaning sevgisi haqidagi oʻy-xayollari aybdorlik hissini paydo qiladi, bu xatti-harakatlarda regressiyasiga olib kelishi mumkin. Xuddi shu oʻgʻil bolalarga ham tegishli.

Empatiyanikognitiv va emotsional hodisa sifatida talqin qilishdagi kelishmovchiliklar, tushunish va empatiya jarayoni, ongning ham u, ham bu taraflari bilan bogʻlanganligi tufaylidir. Bu ikkala jarayon ham insonning ichki dunyosini tushunishdagi nafaqat turli xil usul hisoblablanadi balki, xulq-atvorda turli xil tuzilish va vazifaga egadir. Agar tushunish – bu individ tomonidan boshqa odamning xulq-atvorini intellektual tahlil qilish jarayoni boʻlsa, empatiya esa – boshqa odamlarning kechinmalariga emotsional hamdard boʻlishdir. Psixologiyada T.P.Gavrilov tadqiqotlarida empatiya tushunchasi individning boshqa odam, jonivor va boshqalarning kechinmalariga nisbatan emotsional qarashidir. Muallif empatiyaning ikki turini ajratadi: birga qaygʻ, urish, yaʼni subʼekt boshqa subʼekt his qilayotgan tuygʻ, ularni his qila olishi, va achinish, yaʼni boshqa odam tuygʻ, ulari haqida qaygʻ, urish va boshqalar. Empatiya boshqa odamning ichida nima boʻlayotganini, nima haqida qaygʻ, urayotganini, atrofni qanday baholayotganini toʻgʻri tasavvur qila olish qobiliyatiga asoslangan. Aynan empatiya tufayli, kitob oʻqib yoki film koʻrib turib, turli xil vaziyatlarga tushib qolgan odam his qiladigan narsalarni his qilamiz. Masalan: urush liniyasida tikanli sim ostida sudralib ketayotgan josusning xavotiri va najotini; zarba urgan futbolchining quvonchini; imtixonidan oʻta olmagan oʻquvchining alami va tushkunlikka tushushiga olib keladi. Shuning uchun odam u yoki bu holatlar boshqa odamlar tomonidan qanday qabul qilinishini qanchalik yaxshi tasavvur qila olsa, empatiya shunchalik yuqori boʻladi. Odamning empatik qobiliyatlari hayotiy tajriba oshishi bilan oshib boraveradi. Koʻp narsani koʻrgan va koʻp narsani boshidan oʻtkazgan keksa odamlar, u yoki bu vaziyatga tushib qolgan odamlar nimani his qilishini, kichkina oʻquvchiga nisbatan yaxshiroq tushunishadi. Empatiyaning rivojlanishi – bu boshqa insonning foydasiga hal boʻluvchi bevosita taʼsir qiluvchi axloqiy motiv va motivatsiyalarning shakllanishidir. Empatiya yordamida kichkina bolaning boshqa odamlar kechinmalari dunyosiga kirib borishi jarayoni paydo boʻladi hamda boshqalarning qadriyatlarini haqidagi tushuncha yuzaga keladi natijada boshqalar hotirjamligini oʻylash kabi xususiyat rivojlanadi. Empatiya rivojlanishining, axloqiy meʼyorlarni oʻzlashtirish asosida bolaning atrofida qiladigan narsalarga nisbatan shakllanayotgan yondashuvi yotadi. Yaʼni, bolaning kattalarga boʻlgan munosabati, birinchi navbatda ota-onasi bilan yaqin munosabatlarida qayd qilinadi. Oila aʼzolarining bir-biri bilan boʻlgan empatik, ishonchli munosabatlari shaxsning garmonik rivojlanishini belgilab beradi. Qaygʻ, urish, achinish, boshqa odamga yordam berish qobiliyatining toʻlaqonli rivojlanishi uchun oilaviy, doʻstona munosabatlar muhiti zarur. Bolaga boʻlga noempatik munosabatlarning mazmuni birinchi navbatda uni tarbiyalayotgan odamlar tomonidan ochib beriladi. Ota-onaning munosabatlari bolada yaxshilik, boshqalarga achinish, ular uchun oʻzini kerakli, sevimli va muhim deb bilishni rivojlantirishga qaratilgan boʻlishi kerak. Bola uchun eng muhimi yaxshilik va mehribonlik muhitida oʻsayotganligidir. Tarbiya “qanot bagʻ, ishlovchi” boʻlishi kerak, bolani maqtovlar, qaygʻ, urish, achinish, tabassum, hayratlanish, olqishlar bilan qanotlantirish kerak. Kichik oʻquvchilarning empatiya qobiliyatlari hayotiy tajribasining oshishi bilan ortib boradi. Empatiya va empatik xulq-atvorni samarali tarbiyalash ijodiy tasavvurning rivojlanishi asosida amalga oshiriladi.

XULOSA. Agar ona otasini qadrlamasa, bu oʻgʻilning onadan ajralishini sekinlashtiradi, chunki uni ham erkak sifatida qadrsizlanishidan qoʻrqadi. Agar identifikasiyalash muvaffaqiyatli boʻlsa, bola ham qizlarning rivojlanishida boʻlgani kabi, ona bilan munosabatlarda otasining oʻrnini egallashni, unga nisbatan koʻproq erkini koʻrsatishni xohlaydi. Eʼtibor uchun musobaqa oʻrniga ota bilan toʻgʻridan-toʻgʻri raqobat yuzaga keladi. Endi bola uning oʻrnini egallashi uchun raqib bilan identifikasiya qinadi va undan ham koʻproq unga oʻxshash boʻlishni xohlaydi. Shu bilan birga, onasi bilan munosabatlari va otaning qasosidan oʻrqish haqidagi xayoloti uchun

aybdorlik hissi paydo bo'ladi. Bu salbiy his-tuyg'ular bolani o'z xohish-istaklaridan voz kechishga va ularni vaqt o'tishi bilan o'zgartiradigan keyingi davrga qoldirishga undaydi. Ota-onalarning juftlik sifatida integrasiyasi nafaqat yosh bolalar uchun, balki o'smirlik davrida ham muhimdir. Bu holatda mustahkam er-xotin juftligi kattalar dunyosiga qarshi isyon ko'targan bolaning kuchli tajovuzkor impulslari uchun to'g'on bo'lib xizmat qiladi. Ota-onalar qo'llab-quvvatlashlari va o'smirning buzg'unchi kechinmalariga dosh berishi, buning uchun ota-onalar ittifoqni saqlab qolishi kerak. M.Bouenning tizimli yondashuvi doirasida ruhiy kasalliklar nafaqat ota-ona va bola o'rtasidagi hissiy aloqalarni, balki er-xotin munosabatlaridagi muammolarni ham buzganligi natijasidir. Oilaviy yondashuv bilan ob'yektiv munosabatlar nazariyasi o'rtasidagi asosiy farq shundan iboratki, psixoterapevtik ish ota-onaning ichki obraziga emas, balki umuman oiladagi munosabatlarga qaratilgan bo'ladi. Oila psixoterapiyasida barcha jarayonlar o'zaro bog'liq deb qaraladi. M. Bouenning fikricha, otaning zaif pozitsiyasi va onaning ustunligi bolaning rivojlanishi uchun, ayniqsa, zararlidir. Bunday holda, terapevtning ishi otaning maqomini kuchaytirish, uning mas'uliyatdan qo'rqishini kamaytirish, shuningdek, onaning liderlik maqomiga tayyorligini anglashiga qaratilgan bo'lishi kerak.

Adabiyotlar

1. Yo'ldoshev M. Oiladagi ruhiy muhit va uning tarbiyaga ta'siri. T.: 2004. 99 b.
2. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi. T., 2006. 142 b.
3. Oila psixologiyasi: Akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari uchun. G'.B.Shoumarov tahr. ost. – Toshkent, 2009. 338 b.
4. Uzoqov X., G'oziyev E. va bosh. Oila etikasi va psixologiyasi. T., 1992. 129 b.
5. Hayot kitobi: Yosh oilalar uchun ensiklopedik qo'llanma. – T., "Sharq", 2011. 272 b.
6. Karimjanova Y. U. MAINTAINING THE MENTAL HEALTH OF ADOLESCENTS WITH HIV BASED ON THEIR EMOTIONAL VULNERABILITY //Психологическое здоровье населения как важный фактор обеспечения просветания общества. – 2020. – С. 99-102.